

Bracia w I wojnie światowej

S etna rocznica zakończenia I wojny światowej sprowokowała mnie do ukazania historii biorących w niej udział członków najbliższej rodziny. Chcę przypomnieć niektóre wątki z historii, zanim z czasem odejdą w zapomnienie. Pragnę potwierdzić rodzinne informacje i pogłębić je dodatkowo o wiadomości i ciekawostki znalezione w innych źródłach. Poniższy tekst zamierzałem na początku napisać tylko dla rodziny, ale w trakcie jego pisania stwierdziłem, że te informacje i sposób poszukiwania mogą być natchnieniem dla innych poszukiwaczy. Przedstawię historię mojego pradziadka Stanisława Modera i jego przyrodniego brata Jana Modera, wspieram się również wspomnieniami pozostałej części rodziny.

Mój pradziadek Stanisław Moder urodził się 5 listopada 1878 roku w Jażyńcu w rodzinie Marcina i Marianny z domu Miśko. 2 października 1880 roku w Jażyńcu umiera jego matka. Jego ojciec 25 stycznia 1881 roku bierze ślub z Jadwigą Nowak. Przyrodni brat Jan rodzi się 22 stycznia 1886 roku też w Jażyńcu. W dniu wybuchu I wojny światowej Stanisław mieszkał z żoną Marianną z domu Piskorz i piątką dzieci w Kiełpinach niedaleko Wolsztyna, pracował zaś w kolejnictwie. Jan, przyrodni brat Stanisława, mieszkał z żoną Moniką z domu Fröelke i z trójką dzieci w Drawsku. Jan był robotnikiem w cegielni, później pracował w leśnictwie.

Na podstawie zachowanych w archiwum rodzinnym dokumentów i zdjęć mogę prześledzić ich udział w I wojnie światowej. Na początku pragnę opisać Jana Modera (*22.01.1886 Jażyniec, +11.09.1978 Drawsko). On jako pierwszy z rodziny rozpoczął swój udział w I wojnie światowej. Pozostało po nim w archiwum rodzinnym kilka zdjęć, książeczka wojskowa i informacje z listy strat z I wojny światowej (Verlustlisten Erster Weltkrieg).

Według zachowanej książeczki wojskowej od 5 sierpnia 1914 roku brał udział w kampanii wschodniej w składzie:

- VIII Reserve Korpus Armijny (8 Rezerwowy Korpus Armii):
- 3 Reserve Division
- 6 Reserve Infanterie Brigade (6. Landwehrbrigade)
- 34 Reserve Infanterie Regiment
- 1 Batalion
- 1 Kompania.

Jego kompania walczyła w następujących miejscach (na podstawie książeczki wojskowej):

- Tannenberg – 26–29 sierpnia 1914 (obecnie Stębark)
- Białka – 7 września 1914

<p>XVI</p> <p>(c) Für Dispositions-Urlauber.</p> <p>Ort _____ Datum _____</p> <p>Inhaber beifolgenden Passes bittet verziehen zu dürfen</p> <p>von _____ Kreis _____</p> <p>nach _____ (Bezirksamt usw.)</p> <p>Name _____</p> <p>(d) Für sonstige Meldungen.</p> <p>Bei allen vorstehend nicht erwähnten Meldungen genügt ganz kurze Abfassung.</p> <p>Bei Abmeldungen ins Ausland, auf Reisen oder Wanderschaft wird auf die genaueste Beachtung der Passbestimmungen 7, 8 und 9 hingewiesen. Auf keinen Fall darf unterlassen werden, eine Person zu bezeichnen, durch welche dem Reisenden usw. jederzeit Gefährdungsbescheide zugeföhrt werden können.</p> <p>Die bezügliche Meldung würde lauten:</p> <p>Inhaber beifolgenden Passes meldet sich nach _____ ab (ober auf _____). Befehle für ihn besorgt:</p> <p>Name _____ Kreis _____</p> <p>in _____ (Bezirksamt usw.)</p> <p>in _____ Städten _____ Straße und Haus-Nr. _____</p> <p>in _____ größeren Ortschaften _____</p> <p>Name des Meldenden _____</p>	<p>Nationale des Buchinhabers.</p> <p>1. Vor- und Familienname: <u>Johann</u> <u>Moder</u></p> <p>Geboren am <u>22</u> ten <u>Juni</u> 18<u>86</u></p> <p>zu <u>Jaryńice</u></p> <p>Verwaltungsbezirk: <u>Brüst</u></p> <p>Bundesstaat: <u>Preußen</u></p> <p>2. Stand oder Gewerbe: <u>Landwirtschafter</u></p> <p>3. Religion: <u>kath.</u></p> <p>4. Ob verheiratet: <u>ja</u></p> <p>Kinder: <u>3</u></p> <p>5. Datum und Art des Dienstetrtritts:</p> <p>Am <u>11</u> ten Oktober 190<u>6</u> als Ersatz-Rekrut.</p> <p>6. Bei welchem Truppenteil (unter Angabe der Kompagnie, Eskadron, Batterie):</p> <p><u>Infanterie-Regiment General-Feldmarschall</u> <u>Prinz Friedrich Karl von Preußen</u> <u>(8. Brandenbg.) Nr. 64, 7. te Kompagnie.</u></p>
--	---

Ryc. 1. Książeczka wojskowa Jana Modera. Z archiwum autora

Ryc. 2. Poczłówka z lazaretu. Jan Moder z brodą i opatrunkiem na rękę zaznaczony krzyżykiem. Z archiwum autora

- Lyck – 9–10 września 1914 (obecnie Ełk)
- Suwałki – 12 września 1914
- Augustów – 16 września 1914
- Augustów – 26–28 września 1914
- rzeka Rospuda – 30 września – 2 października 1914
- Człmochen – 5–7 października 1914 (obecnie Cimochoy)
- Margabowa – 9–18 października 1914 (obecnie Olecko).

18 października 1914 roku pod Sobollen (obecnie Sobole) otrzymał ciężki postrzał w palec wskazujący lewej ręki. Po pobytach w szpitalach polowych 8 grudnia 1915 roku został zwolniony ze szpitala w Strausbergu (pomiędzy Berlinem a Frankfurtem nad Odrą, obecnie Niemcy) i przebywał w domu na urlopie zdrowotnym.

Fotografia (ryc. 2) potwierdza, że został ranny w rękę. Zdjęcie na pewno zostało zrobione w 1914 roku, ponieważ Jan ma brodę. Wprowadzenie w 1915 roku maski przeciwgazowej wymusiło na żołnierzach zrezygnowanie z noszenia zarostu. To zdarzenie potwierdza również zapis na liście strat z I wojny światowej, gdzie podana jest jednak data 25 listopada 1914 roku¹.

Zapiski z książeczki wojskowej potwierdziłem również, śledząc szlak bojowy 3 Rezerwowej Dywizji na podstawie Wikipedii²:

¹ Lista strat z I wojny światowej, s. 2915, <http://des.genealogy.net/search/show/820872> (dostęp: 30.12. 2017).

² Wikipedia, [https://de.wikipedia.org/wiki/3._Reserve-Division_\(Deutsches_Kaiserreich\)](https://de.wikipedia.org/wiki/3._Reserve-Division_(Deutsches_Kaiserreich)) (dostęp: 30.12. 2017).

1914

- 19–20 sierpnia – bitwa pod Gumbinnem
- 21–31 sierpnia – bitwa pod Tannenbergiem
- 5–15 września – bitwa o jeziora mazurskie
- 16 września – starcie pod Augustowem
- 25 września – 2 października – starcie pod Raczkami
- 1 października – 5 listopada – walki pozycyjne pomiędzy Grajewem a Wizajnam
- 13–16 listopada – bitwa w Puszczy Rominckiej
- od 17 listopada – walki pozycyjne Giżycko – Darkiejmy

Analizując te dane, jako ciekawostkę muszę dodać, że w walce żołnierze nosili pikelhauby ze specjalnym pokrowcem z numerem i literą pułku w kolorze szarym. Mundury w kolorze szarym posiadały wypustki w barwach pułku. Pas i buty były w kolorze brązowym. W okresie późniejszym barwiono je na kolor czarny.

Ponownie Jan powraca do służby 26 marca 1915 roku w zapasowej kompanii ozdrowieńców. 23 kwietnia poddany został ponownej weryfikacji i od 4 maja otrzymał skierowanie do służby frontowej. Od 10 maja 1915 roku rozpoczął służbę w 2 Kompanii Reserve Infanterie Regiment 214 w Fuldzie (Niemcy, 100 km od Kassel). Odbывał w tej jednostce ponowne szkolenie do 5 lipca. 2 Kompania, do której należał Jan, wchodziła w skład:

- IX Armee Korps
- 46 Reserve Division
- 92 Reserve Infanterie Brigade
- 214 Reserve Infanterie Regiment
- 1 Batalion
- 2 kompania.

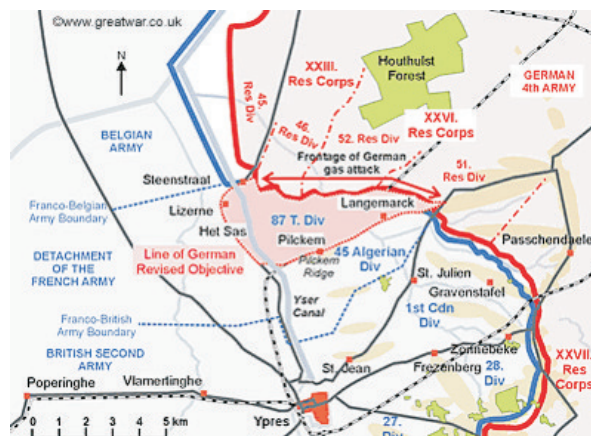
Przebieg walk na froncie zachodnim według książki wojskowej:

- 10–15 maja 1915 – walki pod Steenstraat – Het Sas; walka o przyczółki mostowe na zachodnim brzegu kanału Yser, na północ od Ypres
- 10–25 maja 1915 – walki pod Ypres
- 26 maja – 5 lipca 1915 – ponownie walki nad kanałem Yser.

5 lipca 1915 roku Jan Moder został ponownie ranny w wyniku wybuchu miny (pocisku) w lewą część ciała, tym razem w walkach nad kanałem Yser. Skierowano go do szpitala wojskowego nr 122, prawdopodobnie w mieście Throat.

Szlak bojowy 46 Reserve Division³ w 1915 roku:

³ 46 Reserve Division, [https://de.wikipedia.org/wiki/46._Reserve-Division_\(Deutsches_Kaiserreich\)](https://de.wikipedia.org/wiki/46._Reserve-Division_(Deutsches_Kaiserreich))

Mapka 1. The Great War 1914–1919. Obszar zaznaczony na różowo był terenem walk pierwszego użycia chloru w postaci ataku falowego

- 22 kwietnia – 25 maja 1915 – walki pod Ypres
- 22 kwietnia – 15 maja 1915 – walki pod Steenstraete – Het Sas
- 22–25 kwietnia 1915 – walki pod Lizerne
- 26 maja 1915 – 5 września 1916 – walki pozycyjne pod Yser
- 26 maja 1915 – 5 września 1916 – walki pozycyjne Wyschaete-Bogen
- 29–31 maja 1915 – Pilkem
- 4 lipca – 21 września 1915 – starcie pod Schleuse Het Sas
- 6–8 lipca 1915 – starcie pod Pilkem

Jednostka Jana przybywa i uczestniczy w II bitwie pod Ypres jako uzupełnienie. Na terenie tym kilkanaście dni wcześniej, 22 kwietnia 1915 roku, Niemcy wypuszczają z butli gazowych 180 ton chloru. Olbrzymia ciągła fala gazowa, nazwana atakiem falowym, płynie z wiatrem. Jest 15000 zagazowanych.

Nastąpiły zmiany w umundurowaniu wojska niemieckiego. Wchodzi nowy model pikelhauby z wymiennymi czubami. Wprowadzono maski przeciwgazowe oraz ręczne trzonowe granaty zaczepne.

Od 17 lipca do 13 sierpnia 1915 roku Jan przebywał na leczeniu w szpitalu w Hamburgu. Potwierdzenie tej informacji znalazłem na pocztówce ze szpitala z datą 11 sierpnia 1915.

Potwierdzić to również można na liście strat z I wojny światowej⁴, z której dowiadujemy się, że 16 sierpnia 1915 roku został lekko ranny; 13 sier-

(dostęp: 4.02.2019).

⁴ Lista strat z I wojny światowej, s. 8189, <http://des.genealogy.net/search/show/2662114> (dostęp: 4.02.2019).

Ryc. 3. Zdjęcie z leczenia w szpitalu w Hamburgu. Jan stoi jako trzeci od prawej strony, zaznaczony krzyżykiem. Ze zbiorów autora

pnia 1915 skierowano go do czynności kompanijnych, w oczekiwaniu na komisję i badania lekarskie, która miała ocenić przydatność żołnierza; 3 września 1915 został przydzielony do 2 Kompanii Zapasowego Batalionu 6 Reserve Infanterie Regiment 90 w Rostoku, gdzie pełnił służbę garnizonową. Pomiędzy 10 października a 22 grudnia 1915 brał udział w walkach pozycyjnych w północnej Francji, niedaleko miejscowości Moulin sous Touvent (25 km od Compiègne, miejsca podpisania rozejmu po I wojnie światowej, i 20 km od Noyon).

Nordarmee na podstawie Wikipedii⁵:

IX Reserve Korpus
18 Reserve Division
34 Reserve Brigade
90 Reserve Infanterie Regiment
2 kompania

Szlak bojowy 18 Reserve Division⁶:

- 1915 – Front Zachodni
- do 17 września – walki pod Aisne
- 8–14 stycznia 1915 – bitwa pod Soissons
- do 16 czerwca 1915 – walki pod Quenneviers-Ferme
- 21 października 1915 – 3 czerwca 1916 – walki pozycyjne we Flandrii i Artois.

22 grudnia 1915 roku Jan Moder został zraniony przez „odłamek miny (pocisku) w lewą górną i dolną powierzchnię ciała” (cytując zapiski w książeczce wojskowej). Przebywał w połowym szpitalu do 15 stycznia kolejnego roku, następ-

nie skierowano go do szpitala w Hanau (niedaleko Frankfurtu nad Menem), gdzie przebywał do 13 kwietnia, potem przeniesiono go do szpitala w Stetinie (obecnie Szczecin). Dane te potwierdza zapis na liście strat z I wojny światowej, gdzie podano datę 19 stycznia 1916⁷.

Od 16 czerwca 1916 roku skierowano go do prac pomocniczych w kompanii. Po trzech miesiącach (17 października) przez komisję wojskową uznany został w 50% za zdolnego do dalszej służby wojskowej wskutek odniesionych ran (rozkaz ADL 10591 I). 31 października 1916 roku odesłano go do domu z rentą 22,5 Mk i 15 Mk świadczeń wojennych. Od 24 lipca 1918 roku przyznano mu 33,3% renty w wysokości 15 Mk i 15 Mk świadczeń wojennych, płatne miesięcznie do 1920 roku.

Tylko tyle albo aż tyle udało mi się wyjaśnić z jego historii. Mogę jeszcze dodać z ciekawostek rodzinnych, że był trzykrotnie żonaty. Po śmierci swojej pierwszej żony Moniki Fröelke (*Drawsko 1882, ślub 7.02.1910, +1925 Poznań) poślubił jej starszą siostrę Annę Fröelke (*Pęckowo 1871, ślub 24.12.1925 Drawsko, +14.10.1929 Drawsko), a po jej zgonie pojął za żonę trzecią z sióstr – Eleonorę (*Pęckowo 1885, ślub 26.04.1930 Drawsko, +1942 Drawsko).

Przypadek mojego pradziadka Stanisława Modera (*5.11.1878 Jażyniec, +16.05.1918 Stuttgart) to osobny temat. Wiedziałem tylko, że zginął w I wojnie światowej zatruty gazem. Jest on osobą, od której rozpocząłem swoje pierwsze potyczki z genealogią. Na podstawie zaledwie kilku zdjęć i urzędowych pism próbuję ustalić chronologię wydarzeń.

⁵ 18 Reserve Division, [https://de.wikipedia.org/wiki/18._Reserve-Division_\(Deutsches_Kaiserreich\)](https://de.wikipedia.org/wiki/18._Reserve-Division_(Deutsches_Kaiserreich)) (dostęp: 4.02.2019).

⁶ 18 Reserve Division [http://genwiki.genealogy.net/18._Reserve-Division_\(WK1\)](http://genwiki.genealogy.net/18._Reserve-Division_(WK1)) (dostęp: 4.02.2019).

⁷ Lista strat z I wojny światowej, s. 11051, <http://des.genealogy.net/search/show/3552973> (dostęp: 4.02.2019).

Ryc. 4. Stanisław Moder drugi z lewej. Dopisek na zdjęciu został odczytany na odwrocie zdjęcia. Zdjęcie z 7 czerwca 1917. Z archiwum autora

Pierwsza rzecz, jaką udało mi się wyjaśnić, to miejsce jego pochówku. Wiedziałem z opowiadań rodziny, że zmarł 16 maja 1918 roku i został pochowany w Stuttgarcie (o czym piszę pod koniec artykułu).

Stanisław Moder służył podczas I wojny światowej w:

- V Armee Korps,
- 10 Division,
- 19 Infanterie Brigade,
- 6 Grenadier-Regiment Graf Kleist von Nollendorf (1. Westpreußisches),
- 2 Batalion,
- 7 kompania.

Analizując zdjęcia z rodzinnego archiwum, mogłem ustalić jedynie, kiedy zostały one wykonane. Te daty to 7 czerwca 1917 roku, 18 sierpnia lub września 1917, 10 września 1917 i 10 maja 1918 roku.

Wiedziałem o istnieniu publikacji *Das Grenadier-Regiment Graf Kleist von Nollendorf (1. Westpreußisches) Nr. 6 im Weltkrieg* w opracowaniu Franza Döringa. W momencie moich pierwszych poszukiwań kilka lat temu udało mi się tylko sprawdzić, że publikacja ta znajduje się w bibliotece w Berlinie. Niedawno jednak ustaliłem, że można ją znaleźć znacznie bliżej, ponieważ jest już dostępna w Wielkopolskiej Bibliotece Cyfrowej w serii *Deutsche Tat im Weltkrieg 1914/1918: Geschichten der Kämpfe deutscher Truppe*⁸. Publikacja

⁸ Dostępne są następujące części tej serii:

- *Das Grenadier-Regiment Graf Kleist von Nollendorf (1. Westpreußisches) Nr. 6 im Weltkrieg*;
- *Infanterie-Regiment Graf Kirchbach (1. Niederschlesisches) Nr. 46 im Weltkrieg 1914/1918*;
- *Reserve-Infanterie-Rgt. Nr. 27 im Weltkrieg 1914/1918*.

ta to historia pułku opisana słowami żołnierzy – uczestników walk.

Nie wychodząc z domu, mogłem rozpocząć swoje dochodzenie. Na początku sprecyzowałem czasowy zakres poszukiwań. Najstarsza fotografia jest datowana na 7 czerwca 1916 roku. Wniosek: rozpocząć odczytywanie i tłumaczenie książki do okresu zbliżonego do tej daty. Muszę dodać, że tekst został napisany czcionką gotycką. Rozpocząłem żmudną pracę tłumaczenia od strony 317 i rozdziału VI: „W podwójnej bitwie pod Aisne oraz w Szampanii od 1 do 27 maja 1917 roku oraz o walkach pozycyjnych pod Laon, aż 4 lutego 1918 r.”

To jest pierwsze zdjęcie, na podstawie którego mogłem określić, od kiedy mój pradziadek mógł rozpocząć swój udział w I wojnie światowej. Nie mam żadnych innych materiałów. Wynika z tego, że musiał wcześniej walczyć w maju pod Chemin des Damens. Na zdjęciu podano datę 7 czerwca 1917. W tym dniu, według tłumaczonej książki, 7 kompania znajdowała się na pierwszej linii. Zdjęcie musiało być zrobione na terenie jakiegoś gospodarstwa lub fermy, o czym świadczy leżąca po prawej stronie balia. Przypuszczam, że przebywali w miejscu pobytu sztabu, który mógł znajdować się w pobliżu Malval-Fe lub Warmont-Fe. Mogli przyjść po uzupełnienie amunicji i stąd dopisek pozdrowienia z obozu we Francji. Widać, że część żołnierzy ma przytroczone do pasa bagnety, wszyscy noszą hełmy i pasy, co sugeruje, że musieli być w rezerwie. Według rozkazów jeden batalion powinien być na pozycji (okopy – pierwsza linia), drugi w gotowości (tuż za pierwszą linią), trzeci w rezerwie (w odwodzie). Dopiero od 21 czerwca pułk przeszedł w stan odpoczynku i uzupełnień.

Jako ciekawostkę chcę dodać, że w tym okresie, to znaczy w maju 1917 roku, wprowadzono

Ryc. 5. i 6. W notatce spisanej na odwrocie jednej z pocztówek Stanisław pozdrawia rodzinę i dzieci. Pisze, że mieszka w budynku widocznym na zdjęciu i zajmują wioskę, którą odebrali wcześniej Francuzom. Prawdopodobnie – na podstawie książki – była to wioska Besny et Loisy. Ze zbiorów autora

jako uzbrojenie pułku lekki karabin maszynowy MG 08/15. Wprowadzenie go zwiększyło rażenie na małej przestrzeni i podczas ataku można było wzmocnić siłę ognia, nie wzywając na pomoc ciężkich karabinów maszynowych. Na początku do obsługi potrzeba było dwóch żołnierzy. Trwała pozycyjna walka okopowa, budowano okopy, zasieki z drutu kolczastego. Życie w okopach zamierało w ciągu dnia podczas ostrzału artyleryjskiego. Odbudowa umocnień, uzupełnienie i wypadły na stronę przeciwnika wykonywano w nocy.

Kolejne dwa zdjęcia (ryc. 5 i 6) są datowane na 18 sierpnia lub września 1917 roku. Przyjmując datę wrześniową. Kolejne zdjęcie (ryc. 7) datowane jest 10 września 1917 roku.

Nie zachowała się korespondencja z rodziną z późniejszego okresu. Można jednak prześledzić szlak bojowy pułku i bardziej precyzyjnie określić jego miejsca pobytu. Poniżej zamieszczam miejsca pobytu 6 Pułku Grenadierów spisane na podstawie przywołanej wyżej książki (z lat 1917–1918, do

dnia śmierci pradziadka).

Szlak bojowy, a właściwie miejsca pobytu pułku, można znaleźć na stronie Wielkopolskiego Towarzystwa Genealogicznego „Gniazdo” w dziale Opracowania⁹.

1917 rok

- 5.01.1917 – pułk przenosi się pod Villers (Villers-sous-Pareid, Francja), Fresnes (Fresnes-en-Woëvre, Francja)
- 20.01.1917 – na linii frontu Hattonville (Hattonville, Francja), Bois des Chevaliers (Bois des Chevaliers, Francja)
- 29.04.1917 – opuszczanie stanowisk, kwatery w wioski pod Laon (Laon, Francja); stan pułku 63 oficerów, 2553 żołnierzy

⁹ *Szlak Bojowy 6 Pułku Grenadierów im. Hrabiego Kleista von Nollendorfa 1914–1918*, oprac. M. Moder, wtg-gniazdo.org/upload/opracowania/Moder_Marek_Szlak_Bojowy-1914-1918.pdf (dostęp: 4.02.2019).

Ryc. 7. Zdjęcie z 10 września 1917 roku. Stanisław siedzi po prawej stronie i trzyma schowaną w ręku fajkę. Ze zbiorów autora

- 5.05.1917 – front nad Damenweg (Chemin des Dames, Francja), Ailette (L'Ailette, Francja) Presles-et-Thierny (Presles-et-Thierny, Francja), Aisne Schlacht ; wprowadzenie do uzbrojenia lekkiego karabinu maszynowego MG 08)15
 - 20.06.1917 – przemarsz do kwater okolice Fressencourt (Fressancourt, Francja), Fourdrain (Fourdrain, Francja), później Sains-Richaumont (Sains-Richaumont, Francja), odpoczynek, uzupełnienia
 - 23.07.1917 – w grupie Liesse bliżej frontu pod Ebouleau (Ébouleau, Francja), Cuirieux (Cuirieux, Francja), Gouddelancourt (Goudelancourt-lès-Pierrepont, Francja)
 - 27.07.1917 – Coucy (Coucy-lès-Eppes, Francja) i Ailles (Chermizy-Ailles, Francja); zajmowanie stanowisk, bitwy, potyczki, patrole, budowa umocnień
 - 6.09.1917 – opuszczenie frontu Aulnois (Aulnois-sous-Laon, Francja), Besny et Loisy (Besny-et-Loizy, Francja), Vivaise (Vivaise, Francja)
 - 18.09.1917 – odcinek frontu Septvaux (Septvaux, Francja) – Fresne (Fresnes, Francja), około 16 km w kierunku zachodnim od Laonu (Laon, Francja) w grupie Grepuy
 - 22.10.1917– cofnięcie linii frontu przez stronę niemiecką
 - 25.10.1917 – Suzy (Suzy, Francja), Fourdrain (Fourdrain, Francja)
 - 25.11.1917 – odpoczynek Montigny (Montigny, Francja), Fresnov-le-Grand (Fresnoy-le-Grand, Francja), 13 km na północny wschód od St. Quentin (Saint-Quentin, Francja)
 - 3.12.1917 – bliżej frontu we wsiach Fontaine-Uterte (Fontaine-Uterte, Francja), Mericourt (Méricourt, Francja), Essigny le-Petit (Essigny-le-Petit, Francja), Remaucourt (Remaucourt, Francja) i Homblières (Homblières, Francja), na północny wschód od St. Quentin (Saint-Quentin, Francja)
 - 10.12.1917 – dywizja ponownie wcielona do 10 Armii, ćwiczenia, zawody sportowe, szkolenie z obsługi karabinu przeciwpancernego (Tankabwehr).
- 1918 rok
- 2.01.1918 – powrót na front Parfondru (Parfondru, Francja), Samoussy (Samoussy, Francja) i Eppes (Eppes, Francja) na wschód od Laon
 - 5.01.1918 – pozycje pod Ailette (L'Ailette, Francja)
 - 7.02.1918 – obóz ćwiczeń pod Sissonne (Sissonne, Francja) 20 km na wschód od Laon
 - 10.02.1918 – skład pułku 82 oficerów, 2138 żołnierzy i 236 koni; przygotowania do wielkiej bitwy
 - 19.02.1918 – zmiana pobytu Vervins (Vervins, Francja), St. Algis (Saint-Algis, Francja), La-Vallee-aux-Bleds (La Vallée-aux-Blé, Francja), Haution (Haution, Francja) na wschód od St. Quentin, odpoczynek, szkolenia
 - 20.03.1918 – wymarsz na front; początek wielkiej kampanii (Kaiserschlacht – Bitwa Cesarza), inne nazwy to ofensywa wiosenna 1918 oraz ofensywa Ludendorffa; ofensywa podzielona na kilka operacji

- 21.03.1918 – operacja Michael: przekroczenie kanału Crozat; zdobycie Flavy (Flavy-le-Martel, Francja), Cugny (Cugny, Francja), Villeselve (Villeselve, Francja), Ognolles (Ognolles, Francja); Paryż jest ostrzeliwany z cudownej broni (działo francuskie)
- 29.03.1918 – pułk spędza w stałym alarmie w Bus (Bus-la-Mésière, Francja)
- 30.03.1918 – pułk pomaga 238 JD
- 1.04.1918 – przemarsz do Tilloy (Tilloloy, Francja) i La Poste
- 2.04.1918 – wycofanie pułku z frontu pod Ognolles (Ognolles, Francja) na przedmieścia Roye (Roye, Francja) (St. Georges dzielnica ??); Rozpoczynają się służby i ćwiczenia
- 12.04.1918 – w nocy Francuzi przeprowadzili ciężki ostrzał; rozpoczynają się codzienne naloty
- 21.04.1918 – pułk idzie przez Ognolles (Ognolles, Francja) do Cressy-Omenecourt (Cressy-Omenecourt, Francja)
- 4.05.1918 – docelowe miejsce postoju dla sztabu i II Batalionu Origny-en-Thiérache (Origny-en-Thiérache, Francja) 4 km na południowy zachód od Hirson (Hirson, Francja), dla I Batalionu Landouzy-la Ville (Landouzy-la-Ville, Francja), dla F Batalionu Ehene-Bourdon, Grande-Bouilloye (Grande-Bouilloye, Francja) i Pont-a-l'Écu (Pont à l'Écu)
- 19.05.1918 – wielki festyn sportowy.

Co przechodzili żołnierze na froncie, można odczytać we wspomnieniach, których przetłumaczone fragmenty przedstawiam poniżej. Pierwszy dotyczy francuskiego ataku pod Chemin des Dams z przełomu sierpnia i września 1917 roku:

Wszystkie posterunki zostały przydzielone i drze-
mią, w pół na jawie. Nagle zaczyna się o godzi-
nie 11 taniec, który przeradza się w ciągu minuty
w wir, jak dziki, trudno powiedzieć. Jakby z nagłym
szarpnięciem wszystkie moce piekielne zostały wy-
puszczone. Cicha spokojna noc płacze, szczenie
karabinów małokalibrowych z następującymi po
nich odgłosami granatów. Pierwsze pociski świetl-
ne i sygnalizacyjne oświetlają magicznie scenę, bia-
ły, żółty, zielony, podwójne gwiazdki itp. Flara ze
spadochronem opada powoli i rozpościera wszędzie
jasność. Tak cicho, że unosi głęboki spokój. Jednak
siły są budzone: za artylerią widać znaki i boom.
Siedzą pierwsze granaty. Następnie w krótkich od-
cinkach czasu, jakby pęknięcie ziemi. Ogromne,
niespotykane fajerwerki są w toku, niezwykle hałas
wypełnia powietrze, Gwizdy i uderzenia granatów
uniemożliwiają myślenie. Dookoła w powietrzu

świergocą odłamki, wirują kamienie i gliniane ka-
wałki gleby i w końcu przychodzi najgorsze, nasza
artyleria strzela zbyt krótko¹⁰.

Kolejny Ozwf. Hoffmann (Erich) donosi:

Nagle zaczyna się nawała ogniowa. Tuman kul wi-
ruje w powietrzu. Głuche wystrzały z długich rur
(armaty dalekosiężne) mieszają się ze szczekaniem
dział polowych, pomiędzy wystrzałami z haubic i
wielkich kalibrów. Wkrótce żadne wypalenia i wy-
buchy nie można odróżnić, niski pomruk, jak set-
ki burz wypełniają powietrze i sprawiają drzenie
okopów. Jasno jak w dzień, oświetlone przez niez-
liczone pożary, błyski. To szaleje wokół nas, obok
i za nami bez przerwy. Darń jest w powietrzu, ale
to znamy już z Verdun, tylko dziesięciokrotnie,
stokrotnie więcej. Około poranka mgła gęstnieje i
osłabia dźwięk.

W 21 marca 1918 roku wojska niemieckie
rozpoczęły ofensywę nazwaną Kaiserschlacht (pol.
Bitwa cesarza). Kaiserschlacht podzielona została
na cztery operacje o kryptonimach Michael, Geor-
gette, Gneisenau oraz Blücher-Yorck. Jestem pew-
ny, że pradziadek brał udział w operacji Michael.
Niemcy zastosowali nowy sposób ataku – grupy
szturmowe – rezygnując z dotychczasowej for-
my ataku. Przed ofensywą intensywnie szkolono
w tym kierunku pułki.

Pradziadek prawdopodobnie odbył szkole-
nie w obsłudze lekkiego karabinu maszynowego
MG 08/15, słyszał zapewne o karabinie przeciw-
pancernym, o miotaczach ognia, o lekkich moż-
dziejach. Widział nad linią frontu toczące się walki
powietrzne, pojedynki samolotowe, balony obser-
wacyjne. Z dużym prawdopodobieństwem mogę
stwierdzić, że słyszał też o niemieckich czołgach
AV7 użytych podczas ataku pod Villers-Breton-
neux w liczbie 10 sztuk. Dwa takie czołgi prze-
jechały przez stanowiska F Batalionu. W nieda-
lekiej odległości od miejsca jego pobytu w lasach
pod Coucy-le Chateau-Auffrique wojsko niemiec-
kie prowadziło ostrzał Paryża z działa paryskiego
kaliber 210 mm (niem. *Paris-Geschütz*). Musiał też
wiedzieć o istnieniu pierwszych min czołgowych
i przeciwpiechotnych.

Prowadząc dalej swoje poszukiwania i docho-
dzenie, szukając wiadomości na temat tego, w jaki
sposób i dlaczego mój pradziadek zmarł, musiałem

¹⁰ F. Döring, *Das Grenadier-Regiment Graf Kleist von Nollendorf Nr. 6 im Weltkrieg*, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/docmetadata?id=348714&from=publication> (dostęp: 4.02.2019).

zagłębić się w olbrzymi materiał dotyczący I wojny światowej.

Wiedziałem, że pradziadek Stanisław zmarł 16 maja 1918 roku w jednym z lazaretów w Stuttgarcie. Stwierdziłem, że jest to około 600 km do linii ówczesnego frontu. Na odwrocie zdjęcia z leżącym pradziadkiem podana jest data 10 maja 1918. Jest to sześć dni różnicy od jego zgonu. Zdjęcie mogło zostać zrobione w momencie jego przyjazdu do lazaretu lub też istnieje możliwość wykonania takiego zdjęcia „post mortem”. Pod koniec XIX wieku i na początku XX wieku (epoka wiktoriańska) była to bardzo popularna forma upamiętnienia zmarłego i upodobnienia go do żyjącego. Ale muszę tą formę zdjęcia raczej wykluczyć. W lazarecie nie byłoby czasu na przygotowanie zmarłego do zdjęcia¹¹. Różnicę w datach pomiędzy zdjęciem a datą zgonu można również wytłumaczyć czasem potrzebnym na wywołanie zdjęcia. Czyli, podsumowując przedstawione informacje: Stanisław mógł znaleźć się w Stuttgarcie przed 10 maja, był ratowany prawdopodobnie przez sanitariuszy z Sanitäts-Kompanie 2¹².

Oglądając zdjęcie i wiedząc, że został otruty gazem, zacząłem się zastanawiać, jakiego rodzaju gazu użyto i jak go leczono. I tu rozpoczęło się dla mnie kolejne wielkie szukanie...

Pierwsze co zacząłem wyjaśniać, to jakiego typu gazem został zaatakowany. Analizując historię rozwoju broni chemicznej i rozwój środków ochrony, w tym maski przeciwgazowej, mogę przedstawić w olbrzymim skrócie zdobyte wiadomości.

A) Okres gazów łzawiących (lakrymatory)

Pierwsze nieudane próby wykonano w 1914 roku. W 1915 roku Niemcy wykorzystują: czerwiec – bromek benzylu, lipiec – bromoaceton, sierpień – palit. Stosują te gazy z pozytywnym skutkiem w terenach zalesionych. Francuzi pod koniec 1915 roku stosują gazy łzawiące: jodoaceton, jodek benzylu, bromek benzylu.

B) Okres gazów duszących

Niemcy stosują pierwsze ataki falowe (22 kwietnia 1915 pomiędzy miejscowościami Bixchoote i Langermark – na północ od Ypres – w Belgii) z użyciem chloru wypuszczonego z 6000 sztuk

¹¹ *Fotografia pośmiertna – straszna moda czy potrzebna pamiątka?*, <http://thefad.pl/aktualnosci/fotografia-posmiertna-straszna-moda-czy-potrzebna-pamiatka/> (dostęp: 4.02.2019).

¹² *Formacje militarne*, http://wiki-de.genealogy.net/San.-Komp._2/V_AK (dostęp: 4.02.2019).

butli gazowych. Wprowadzają w pociskach z małym ładunkiem wybuchowym gazy: 19 maja 1916 – dwufosgen, grudzień 1916 – fosgen, maj 1917 – chloropikryna. Niemcy oznaczali ten typ amunicji zielonym krzyżem. Francuzi w lutym 1916 roku zastosowali pociski fosgenowe o małym ładunku. Dwufosgen – obecna nazwa difosgen, mrówczan trójchlorometylowy, niemiecka nazwa Pertstoff, francuska Surpalit, angielska Diphosgen. Fosgen – obecna nazwa chlorek karbonylu, niemiecka Fosgen, francuska Phosgene, angielska Phosgen. Chloropikryna – trichloronitrometan.

C) Okres gazu parzącego

Niemiecka artyleria w nocy z 12 na 13 lipca 1917 roku pod Ypres ostrzelała po raz pierwszy pozycje angielskie gazem musztardowym, nazwanym od miejsca wykorzystania iperytem. Od czerwca 1918 roku Niemcy zwiększają ładunek wybuchowy i powstaje pocisk mgławicowy. Pociski cechowano żółtym krzyżem. Stany Zjednoczone przygotowały w 1918 roku luizyt α , ale nie zastosowano go w warunkach bojowych. Iperyty – gaz parzący o zapachu musztardy; niemiecka nazwa – Gelbkreuzkampfstoff (Żółty Krzyż), Lost, francuska Yperite, angielska Mustard-gas.

D) Okres gazów drażniących powodujące kichanie

W lipcu 1917 roku Niemcy zastosowali sternit, gaz powodujący podrażnienie górnych dróg oddechowych, kichanie. Sternit przechodził przez ówczesne filtry masek gazowych. Pociski cechowano niebieskim krzyżem. Sternit – obecna nazwa Difenylchloroarsyna, niemiecka nazwa Klark I, II.

Aby gazy były dobrze wykorzystane w walce, muszą się znaleźć w powietrzu po stronie wroga w odpowiednim stężeniu, co można było wykonać przez odpowiednie skupienie wybuchających pocisków. Aby gazy były bardziej szkodliwe, mieszano duszące, łzawiące, parzące i sternity ze sobą. Co za tym idzie, nastąpił również gwałtowny rozwój ochrony, w tym masek przeciwgazowych: od szmatek maczanych w moczu do masek z pochłaniaczami nie tylko dla ludzi, ale także dla zwierząt.

Muszę wspomnieć o sposobach użycia truciźn. Pierwsze próby to użycie chloru uwalnianego z szeregu butli. Nazwano tę formę atakiem falowym. Skuteczność była zależna od kierunku wiatru. Wprowadzono pociski artyleryjskie z małą ilością materiałów wybuchowych. W 1918 roku Niemcy zastosowali nowy sposób rozprowadzenia gazu, pociski mgławicowe. Były to pociski, które wybuchły nad powierzchnią ziemi, tworząc opary mgły

o dużym stężeniu. Wykorzystywano armaty, haubice, moździerze, bomby z samolotów. Stosowano od 1916 roku również wymyślony przez Anglików miotacz Livensa. Był to prymitywny moździerz strzelający butlami z gazem, które, rozbijając się przy upadku, powodowały uwolnienie gazu¹³.

Podstawowe gazy duszące użyte w I wojnie światowej (naważniejsze informacje):

Chlor – podstawowy środek do wytwarzania ataków falowych. Gaz krótkotrwały duszący. Gazowy chlor działa drażniąco na układ oddechowy i błony śluzowe, może prowadzić do obrzęku płuc, a w dużych stężeniach do śmierci. Przed jego działaniem dobrze chroni już prymitywna wilgotna maska nasączona tiosiarczanem sodu i sody. W niedużym stężeniu prowadzi do kaszlu, w większym uniemożliwia oddychanie i prowadzi do utraty przytomności, sinicy i wstrząsu.

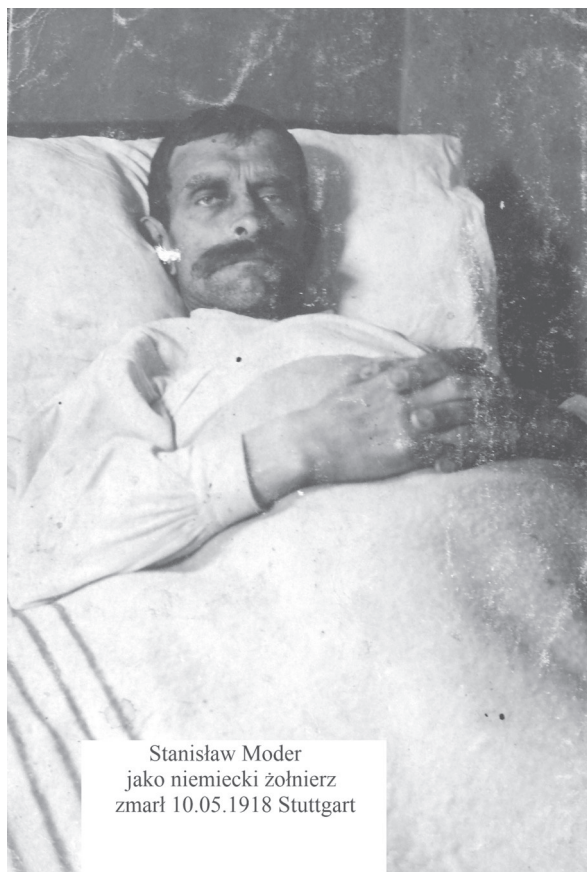
Fosgen – był stosowany do wytwarzania ataków falowych, używano go w miotaczach Livensa (Anglicy) i skoncentrowanych atakach artyleryjskich. Gaz o zapachu świeżo skoszonej trawy lub zgniłych owoców. Wykazuje opóźnione działanie, co często powodowało, że porażeni, ale niezdrażający objawów zatrucia żołnierze umierali w ciągu 48 godzin od ataku.

Dwufosgen – gaz duszący o średnim okresie trwałości. Stosowano go do wytwarzania zalewu i do długotrwałego nękania przeciwnika. Działa podobnie jak fosgen. Objawy kliniczne podobne.

Chloropikryna – średniotrwały gaz duszący. Działa podobnie do fosgeny. Objawy kliniczne podobne.

Do 1918 roku Niemcy zużyli 68 tys. ton gazów, Francuzi 36 tys. ton, a Brytyjczycy 25 tys. ton. Pod koniec wojny 50% niemieckiego zapasu pocisków artyleryjskich było napełnionych gazem bojowym¹⁴.

Po braku widocznych oparzeń skóry na zdjęciu mogę stwierdzić, że został zatruty gazem duszącym. Gazy stosowane w tym okresie to: chlor, fosgen, difosgen (lub duofosgen), chloropikryna. Chlor raczej mogę wykluczyć, w tym okresie już prawie go nie używano. Jedną z moich hipotez było też, że zmarł wskutek epidemii grypy „hiszpanki”, ale w związku z tym, że zmarł w Stuttgar-

Ryc. 8. Stanisław Moder. Z archiwum autora

Tabela 1. Ofiary broni chemicznej w czasie I wojny światowej według Wikipedii i publikacji Kima Colemana *A history of chemical warfare*. Basingstoke

Państwo	Ofiary	W tym śmiertelne
Niemcy	200 000	9 000
Francja	190 000	8 000
Wielka Brytania	189 000	8 100
Rosja	475 000	56 000
Inne kraje (Austro-Węgry, Włochy, USA, Belgia, Rumunia, Bułgaria)	243 000	11 600

cie w lazarecie, daleko od linii walk, raczej muszę tę hipotezę wykluczyć.

Poszukując informacji, trafiłem na następujące publikacje: *Vademecum obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej ludności cywilnej z 1936 roku* (wydano nakładem Zakładu Ubezpieczeń Społecznych; Bałtycka Biblioteka Cyfrowa)¹⁵ oraz

¹³ Moździerz Livensa, https://pl.wikipedia.org/wiki/Mo%C5%BAdzierz_Livensa (dostęp: 4.02.2019).

¹⁴ K. Coleman, *A history of chemical warfare*. Basingstoke, Hampshire New York, 2005, https://pl.wikipedia.org/wiki/Bro%C5%84_chemiczna_I_wojny_%C5%9Bwiatowej#CITEREFColeman2005 (dostęp: 4.02.2019).

¹⁵ *Vademecum obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej ludności cywilnej*, <https://bibliotekacyfrowa.eu/dlibra/publication/edition/841?id=841&from=publication> (dostęp: 4.02.2019).

Ogólne zasady ratownictwa przeciwgazowego ludności cywilnej z 1933 roku autorstwa Michała Montrym-Żakowicza (Kujawsko-Pomorska Biblioteka Cyfrowa)¹⁶. Zapoznanie się z tymi publikacjami umożliwiło mi odtworzenie z dużym prawdopodobieństwem ostatniego okresu życia Stanisława Modera, czyli od momentu zatrucia aż do zgonu.

Fosgen, difosgen i chloropikryna podobnie działają i mają podobne objawy kliniczne. Działają nieznacznie na górne drogi oddechowe (jama nosowa, gardło, krtąń), powodując jedynie zaczerwienienie błony śluzowej gardła. Wywierają natomiast silny i ciężko uszkadzający wpływ na oskrzela i pęcherzyki płucne. Przy łączeniu się z wodą rozpadają się na kwas solny i węglowy, uszkadzają ścianki pęcherzyków płucnych i wywołują ciężki obrzęk płuc. Dołącza się do tego podrażnienie nerwów oskrzelowych i naczyniowych. Przy wzięwaniu powietrza o dużym stężeniu fosgenu wskutek oparzenia płuc przez kwas dochodzi do skurczu mięśniówki oskrzeli, zatrzymania krążenia płucnego i nagłej śmierci w wyniku uduszenia.

Średnio ciężkie zatrucie daje początkowo kaszel podrażnieniowy, niemiły smak, drapaniu w gardle, złe samopoczucie, wymioty, uczucie zawrotu głowy, potem następuje kilkugodzinny okres utajenia przy stosunkowo dobrym samopoczuciu. Następnie zjawia się sinica i duszność, dochodząca do najsilniejszych jej stopni z pianistą płwociną barwy żółtawej do czarno-brązowej i wilgotnymi gotującymi się rzężeniami płuc. Jeśli proces szybko się nie uspokoi, a obrzęk się nie wessie, następuje w ciągu kilku godzin zejście śmiertelne. Jeżeli proces chorobowy trwa dłużej, do objawów płucnych przyłączają się jeszcze wskutek zagęszczenia krwi zaburzenia w krążeniu, aż do porażenia mięśnia sercowego i śmierci w ciągu trzech dni. W związku z ostrym zatruciem fosgenem mogą występować po kilku dniach, wskutek wtórnego zakażenia bakteryjnego, ciężkie odoskrzelowe zapalenia płuc, dla których rozstrzygające znaczenie ma stan serca.

Pierwsza pomoc, jakiej udzielono by w 1933 roku, byłaby następująca: jak najszybciej wynieść poszkodowanego z terenu zagazowanego, nie wolno mu było chodzić samemu, chorego położyć, zdjąć z niego ubranie, otulić ciepłymi kocami. Nie wolno stosować sztucznego oddychania z powodu groźby pęknięcia płuca, stosuje się wziewy tlenu, ale nie pod ciśnieniem. Przeciwno działaniu drażniącemu

¹⁶ M. Montrym-Żakowicz, *Ogólne zasady ratownictwa przeciwgazowego ludności cywilnej*, <http://kpbc.uci.umk.pl/dlibra/plain-content?id=137740> (dostęp: 4.02.2019).

błony śluzowe można przepłukać rozcieńczonymi środkami obojętnymi lub zasadowymi. Do oczu wciera się maści alkaliczne pałeczką szklaną. Oczy należy chronić przed światłem, zakładając opaski. Przeciw rozpoczynającemu się obrzękowi płuc robi się obfity upust krwi. W razie groźby porażenia oddechu stosuje się wstrzykiwanie lobeliny i kamfory. W razie niedomogów serca, zapaści i znacznej niedokrwienności przeciwwskazany jest upust krwi. Należy podać dożylnie środek nasercowy strofantynę w połączeniu z kamforą, kofeiną, kardiazolem. Przeciwko stanom podniecenia i silnym bólom nie wolno podawać środków narkotycznych, co najwyżej lekkie preparaty walerianowe i bromowe. Późniejsze powikłania, jak zapalenie płuc, nieżyty, dychawica oskrzelowa, rozedma płuc i dolegliwości nerwowe, należy leczyć na zasadach ogólnych.

Jak wynika z przedstawionych informacji, w pierwszym okresie zatrucia musiał pradziadek bardzo cierpieć z powodu bólu i trudności z oddychaniem. Sądząc po miejscu zgonu i odległości od linii frontu (około 600 km), mogę przypuszczać, a nawet mieć pewność, że zmarł z powodu komplikacji po tej chorobie.

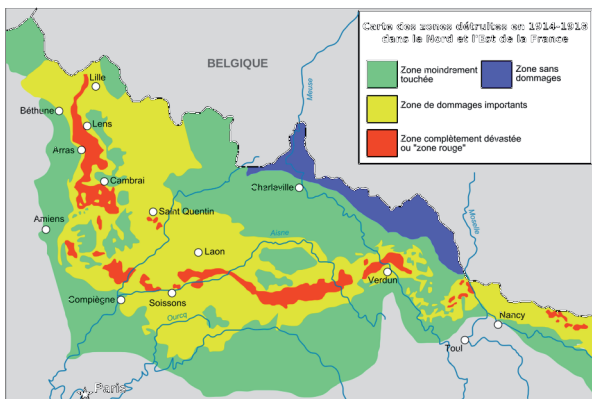
Na koniec załączam mapę ukazującą obszar, na jakim toczyły się walki na froncie zachodnim. Jest to jedna z najciekawszych mapek prezentujących obszar walk toczonych na froncie zachodnim podczas I wojny światowej (mapka 2).

Przy okazji poszukiwań natrafiłem także na stronę prezentującą tereny do tej pory niedostępne do użytkowania nazwane „Czerwoną strefą” (*Zone rouge*). Są to tereny skażone przez środki chemiczne i środki wybuchowe, które jeszcze tam się znajdują od czasu I wojny światowej. Są to też także miejsca skażone przez unieszkodliwianie tej broni poprzez jej wysadzanie (mapka 3).

Na czerwono zaznaczono *Zone rouge* – obszary całkowicie zdevastowane (niedostępne), na żółto – obszary silnie zniszczone, na zielono obszary

Mapka 2. Obszar walk podczas I wojny światowej, front zachodni. Źródło: Wielka wojna 1914–1918, <http://www.greatwar.co.uk/places/ww1-western-front.htm> (dostęp: 4.02.2019).

Mapka 3. Tereny skażone po I wojnie światowej (*Zone Rouge*); https://pl.wikipedia.org/wiki/Zone_rouge (dostęp: 4.02. 2019)

Ryc. 9. Zdjęcie krzyża na grobie Stanisława Modera w Stuttgarcie. Z archiwum autora

umiarkowanie zniszczone w północno-wschodniej Francji.

Do dzisiaj na cmentarzu Waldfriedhof Stuttgart istnieje grób i krzyż upamiętniający śmierć mego pradziadka Stanisława Modera. Na stronie *Kriegsgräberlisten Baden-Württemberg*¹⁷ odnalazłem informacje o jego pochówku. Pod nume-

rem 1348 zarejestrowano: Stanislaus Moder ur 5.11.1878 Jazyniec (Krs. Bomst) Posen. Ldstm. Preuss. Gren. R. 6 7. Kp. Zmarł 16.5.1918 w Stuttgart. Pochowany na cmentarzu Waldfriedhof Stuttgart. Numer grobu 3h-31-1787.

Jak wspominałem we wstępie, tekst ten zamierzałem napisać tylko dla rodziny, ale w trakcie zbierania materiałów stwierdziłem, że wiadomości w nim zawarte i sposób ich poszukiwania mogą być natchnieniem dla innych poszukiwaczy losów swoich przodków z okresu I wojny światowej.

¹⁷ *Kriegsgräberlisten Baden-Württemberg*, <http://des.genealogy.net/search/show/9378798> (dostęp: 4.02. 2019).